

☛ ”Se ei olekaan pieni ihminen,
vaan pieni eläin.” Ihmisen
lajin lukeminen kotimaisen
nykykirjallisuuden lapsikuvauksissa

—

Elli Lehikoinen

K

otimaisessa kirjallisuudessa esiintyy eläimiä alleista ja ankeriaista hämähäkkeihin ja kehrääjätoukkiin. Artikkelissani tarkastelen toislaajisten eläinten toistuvuutta vauvojen ja lasten kuvaajina erityyppisissä teoksissa. Monenlaiset eläimet kuvaavat useissa teoksissa ihmisen jälkeläisiä. Jo *Kantelettaren* (1840/1985, 158–159) maisemissa tuuditellaan nurmilintuja, västäräkkejä, alleja ja sotkanpoikia. Tutkimus ei kuitenkaan ole pysähtynyt pohtimaan toislaajisten eläinten tehtävää ihmislasten kuvaajina. Tässä artikkelissa kysyn, millaisia lukemisen mahdollisuuksia toistuvasti esiintyvälle ihmislasten eläimiin rinnastamiselle tarjoutuu.

Keskityn neljään 2000-luvulla julkaistuun teokseen: Anu Silfverbergin esseekokoelmaan *Äitikortti – kirjoituksia lisääntymisestä* (2013, tästä eteenpäin ÄK), Simo Frangénin ja Rosa Meriläisen päiväkirjamuotoon kirjoitettuun teokseen *Nollasta ykköseksi* (2007, tästä eteenpäin NY), Pauliina Rauhalan romaaniin *Taivaslaulu* (2013, tästä eteenpäin T) ja Riina Katajavuoren romaaniin *Lahjat* (2004, tästä eteenpäin L). Teokset eroavat toisistaan lajiltaan, kerronnaltaan ja näkökulmiltaan, mutta käsittelevät samoja aiheita. Kaikissa kuvaillaan raskausaikaa, synnytystä ja imettämistä sekä ilon ja väsymyksen tunteiden värittämää arkea imeväisikäisten ja muutaman vuoden ikäisten lasten kanssa. Kaikissa teoksissa myös kuvaillaan jälkeläisiä eläiminä.

Luen eläinkuvauksia suhteuttaen niitä kirjallisuudentutkimuksen representaatiokeskeiseen perinteeseen. Eläinkuvausten tehtävän esiin lukemisen kannalta kysymys on eläimiä ensisijaisesti metaforisina ja symbolisina lukee tutkimusperinteen mahdollisuuksista.¹ Posthumanistiset, ekokriittiset, materiaalisuuteen ja toimijuuteen keskittyvät uudet tutkimussuunnat haastavat representatiivisen lukemisen ensisijaisuutta lähestymällä eläinkuvauksia toisin. (Rojola 2013; Lummaa 2010, 2013; ks. myös Armstrong 2008; Donovan 2016.) Tavoitteeni on toisistaan eroavia lukemisen tapoja hyödyntäen selvittää, millaisia funktioita ja tulkintamahdollisuuksia eläiminä kuvatuille ihmislapsille on löydettävissä.

Tiivistetyimmillään representaatioissa on kyse viittaamisesta jollakin merkillä sen itsensä ulkopuolelle (Knuutila & Lehtinen 2010, 7; Hongisto & Kurikka 2013, 8). Tulkintaa korostavan representatiivisen lukemisen tavoite on löytää merkin alta tai syvyyksistä jokin ikään kuin oikeampi tarkoitus, tekstistä tulkittavissa oleva 'todellinen' merkitys. Taiteentutkimuksen viimeaikaisissa keskusteluissa representaation valtaa ja kriittisen lukemisen positiota tutkimuksen keskiössä on haastettu ja arvioitu uudelleen (Hongisto & Kurikka 2013; Lummaa 2013; Felski 2015). Rita Felskin mukaan luopuminen ennalta oletettuja merkityksiä jäljittävästä lukemisen tavasta ja siirtyminen kokeilevampaan ja ei-tietävään lukemiseen on kirjallisuudentutkimukselle ei vähempää kuin vapautus. Lukemiseen liittyy yllätyksiä ja seikkailun tuntua, kun se ei ole lukijan oletusten projisointia vaan vaikuttavaa yhdessä toimimista. (Felski 2015, 84, 113–116.)

Artikkelissani eläinkuvausten lukemisesta seuraa teosten esittämän ihmiskäsityksen pohdintaa. Ihmisyyteen sisältyy kahtalaisuutta, jota kannattelee niin sanotusti biologisen ja filosofisen ihmiskäsityksen erillisuus. Länsimaisen ajattelutradition kivijalkoihin kuuluvan ihmisen ei-elämyyden rinnalla kulkee yhtäaikaaisesti evolutiivisten jäsenysten ja biologisen määrittelyn mukainen ihminen, joka on nimenomaan eläin, eräs nisäkäs, homo sapiens. Ihmisyyden oksymoron kuljettaa kahta eri ihmis- ja lajikäsitystä yhtäaikaaisina hyvinkin ongelmattomasti. Kahtiajakoihin pohjaavaa todellisuuden järjestämistä kuvaa näkemys asioiden rakentumisesta kahdesta puhtaasti erillisestä muodosta, jotka ovat jaettavissa ja palautettavissa toisistaan selkeästi erillisiin osiin (Latour 2006, 128).

Kutsun *lajiudeksi* positiota, jossa ”ihmiseläin” lajikysymystä ja omaa lajiaan tarkkailee. Lajiuden käsite pyrkii irtaantumaan binäärisyyden oletuksesta ihmisyyden kivijalkana ja huomioimaan ihmisyyden vyyhtinä. Lajius koostuu ihmisyyteen historiallisesti liitetystä kulttuurista ja diskursiivisuudesta, sekä yhtä lailla näiden oletetuista vastinpareista: eläimestä, luonnosta ja materiaalisuudesta. Lajius kuvaa omaa erillisyyttään ja lajikysymystään pohtivan nisäkäseläimen tilannetta. Ihminen on yhtäaikaaisesti kartesiolaisten kehikkojen rajaama ei-eläin ja biologisen määritelmänsä mukaan myös nisäkäseläin. (Lehikoinen 2017, 23; Aaltola 2013, 11–12; Sepänmaa 2009, 220; Haraway 2008, 164–165.)

Lisääntymistä käsittelevissä teoksissa kysymys lajista on toistuvasti läsnä. Raskaus muiden nisäkäslajien kanssa yhteneväisenä tapahtumana havahduttaa siitä kirjoittavat ihmiset omaan nisäkkyyteensä, *lajuteensa*. Useissa lisääntymistä käsittelevissä teoksissa minäkertojat ja päähenkilöt samastuvat ja vertautuvat erityisesti lemmiin ja sikoihin. (Lehikoinen 2017, 23–25.) Jälkeläisen synnyttyä lajiin tarkentava kuvaaminen jatkuu, mutta muuttaa muotoaan: jälkeläisiä kuvataan jatkuvasti laajalla lajikirjolla.

Artikkelini teoreettinen tausta sijoittuu ihmisen kategoriaan suhteellistaan, niin sanottuun kriittiseen posthumanismiin (Raipola 2014, 36). Lähestymistapani on lukea eläimiksi luonnehdittuja olentoja ottamalla tietoista etäisyyttä ihmiskeskeisyyteen. Tämä saattaa vaikuttaa paradoksaaliselta, sillä kolibrit ja kilpikonnat ovat lukemissani teoksissa ihmisen lapsia. Näkökulmani sijaitseekin tuon paradoksin reunamilla, sen hyväksyen ja sitä ihmetellen. Lähtökohtanani on Donna Harawayn väite siitä, ettemme koskaan ole olleet ihmisiä. Humanismin pyrkimys ylläpitää ihmisyyttä lajikirjon hierarkkisesti korkeimpana, muista lajeista erillisenä positiona on epäonnistunut. Ajalliset ja materiaaliset olosuhteet ovat jatkuvasti muokanneet ihmisyyden käsitettä ja kriteereitä. (Haraway 1997, 23–29, 55; 2008, 9–17.)

Lukemissani teoksissa on keskinäisten erojen ohella paljon yhteisiä piirteitä, kuten äitiyden ja ruumiillisuuden teemoja. Teoksia on myös tutkittu näihin kysymyksiin keskittyen (ks. esim. *Taivaslaulusta* Koho 2016). Kaikissa

teoksissa keskiössä on kysymys ihmisen lisääntymisestä. Autofiktiiviset *Äitikortti – kirjoituksia lisääntymisestä* ja *Nollasta ykköseksi* kuvaavat minäkertojien ensimmäistä lisääntymisprosessia. *Äitikortti* on feministinen esseekokoelma, jonka minäkertoja oman lisääntymisensä yhteydessä pohtii muun muassa seksuaalivalistusta, vanhemmuuden tasa-arvoa ja sikojen ja lehmien asemaa tehotuotannossa. *Nollasta ykköseksi* on huumorin sävyttämä päiväkirja, joka kertoo jälkeläisen ensimmäisestä elinvuodesta kahden vanhemman kirjoittamiksi merkittyjä osia vuorotellen. Romaanissa *Lahjat* kuvataan kahden lapsen kotiäidin Tuulian arkea, onnen ja riittämättömyyden tunteiden värittämää kotiin ja lapsiin keskittynyttä elämänvaihetta. *Taivaslaulu* on lestadiolaisyyhteisöön sijoittuva nuoren avioparin, Viljan ja Aleksin, tarina ilon tunteista sekä erityisesti paineista ja ahdistuksesta lisääntymisen yhteydessä. En tarkastele teoksia eri kirjallisuuden lajien edustajina, vaan pyrin kiinnittämään huomiota erilaisia teoksia yhdistävään piirteeseen ihmisvauvojen ja -lasten kuvailussa. Huomioin, kuinka ihmisen kuvaaminen eläimenä ja kysymys ihmisyydestä tulee esiin kotimaisen nykykirjallisuuden ihmislapsia kuvaavissa teoksissa niiden genrestä riippumatta.

Esittelen ensin teosten kuvauksia ihmisvauvoista ja pohdin, millaista ihmisyyttä ja/tai eläimyyttä ilmauksiin kirjoittuu. Pohdin tulkintakehystä, jonka representaatiokeskeinen perinne ilmauksille tarjoaa, ja siitä irtaantuun pyrkivien teorioiden mahdollisuuksia eläimiä vilisevien ihmiskuvausten lukemiselle.

Ihmiset, oudot möykyt

Apina, apinalauma, apinasisarukset, Borneon harvinainen apina, hämähäkki, kainalokananen, kainalokukkonen, kananpoika, keltasirkku, kehrääjätoukka, kilpikonna, kirput, kissanpennut, kisu, koira, kolibri, krokotiilinpentu, krokotiilinpoikanen, kultaisen noutajan pentu, lintu, linnunjalat, linnunluinen, linnunnokka, lintuset, liskonsilmät, nurmilintu, orava, oravanpoika, papukaija, pentu, pentunen, perhonen, poikanen, poikaset, possu, sammakko, silkkiuikku, susi, suvipääsky, talitiainen, varpusparvi, västäräkki.²

Nykykirjallisuus kuvailee ihmisen jälkeläisiä edellä mainituin tavoin. Sikiöt ovat ”liukasliikkeiset ankeriaat” (L 168) ja ”hahmo niin kuin valtava myyrä” (ÄK 91). Eläimenä kuvaaminen sisältää monenlaisia sävyjä: ”Lapset visertävät aamuvirkkuina kysymyksiään, talitiaiset ja keltasirkut.” (T 74.), ”Krokotiilinpoikanen ei onneksi enää käytä hampaita syödessään.” (NY 256.), ”Hänen iloinen poikansa sen sisällä, hänen juokseva hämähäkkinsä, hänen papukaijansa.” (L 51.) Kuvaukset ovat paitsi hellitteleviä myös vierauden ja etäisyyden elementteihin kiinnittyviä.

Lintuna kuvailun runsaus on yksi teoksia yhdistävä tekijä. Lintujen toistuminen saattaa pohjata kansanrunouden perinteeseen, jossa vauvoja kuvataan lintuina ja olla luettavissa tämän tradition uusintamisena. Ihmisyyden kuvaamisen kannalta kiinnostavaa on, että usein valitulla eläimellä ei ole mitään ilmeistä yhteyttä ihmisen jälkeläiseen. Apinalla on toki paljon yhteistä ihmisen kanssa, mutta miten esimerkiksi sammakko tai kilpikonna osuvat ihmisyyteen?

”Kotiimme on muuttanut sammakko, tai kolibri” (ÄK 225), Silfverbergin minäkertoja toteaa. ”Frans, orvokkisuus, kolibrini” (NY 68.), Meriläisen minäkertoja luonnehtii. Mikä tekee kuvausten kohteena olevasta ihmisvauvasta kolibrin? Outi Ratamäen (2009, 40–41) mukaan ihminen ei määrittele muita eläimiä sattumanvaraisesti, vaan esimerkiksi käytös, olemus ja yhteiskunnallinen konteksti ohjaavat määrittelyä. Mikään ihmisvauvan olemuksessa, käytöksessä tai yhteiskunnallisessa kontekstissa ei kuitenkaan ohjaa täysikasvuista ihmistä, teoksissa jälkeläistään kuvaavaa henkilöä, määrittämään ihmisvauvaa sammakoksi tai kohtaamaan häntä vallitsevien olosuhteiden reunaehdoissa kolibrina.

Elämäntilanne vastasyntyneen kanssa on uusi ja hämmentävä. Usein harastaasti odotettu ja jonkinlaiseksi kuviteltu jälkeläinen yllättää odottamattoman vieraalla olemuksellaan. Silfverbergin minäkertoja kuvaa tilannetta, kun aivan vastasyntynyt jälkeläinen nostetaan hänen rinnalleen:

Olento kurottaa äkkiä kaulaansa pitkäksi kuin kilpikonna, kurottaa kohti – ja ajattelen ensimmäistä kertaa: se ei olekaan pieni ihminen, vaan pieni eläin, jokin eksoottinen ja tuntematon. Tämä on yllätys, tämä täysi tuntemattomuus. (ÄK 144.)

Kuvauksessa korostuvat olennon vieraus ja minäkertojan yllättyneisyys. Kuvauksen muotoilu ensimmäistä kertaa havaitusta ei-ihmisyydestä kertoo tilanteen tulevan toistumaan. Millainen on ihminen, jota *Äitikortissa* kuvataan eksoottiseksi ja tuntemattomaksi eläimeksi?

Äitikortin minäkertoja miettii lajikysymystä halki teoksen. Kokoelman lopussa on otsikolla ”Ensimmäinen vuosi” merkitty osio, jossa käsitellään kronologisesti jälkeläisen ensimmäistä elinvuotta. Yksi osion alaotsikoista on ”Eläin”. Tämä ihmisvauvan suoraan ilmaistu elämyys, muutaman virkkeen pituinen kooste ihmisvauvan lajista on lukemissani teoksissa poikkeuksellinen. Ihmisvauvoja kuvaillaan ja luonnehditaan kirjallisuudessa eläimiksi toistuvasti ja runsaasti, mutta suurimmaksi osaksi tämä tapahtuu ohimennen, yksittäisten sanavalintojen tasolla.

Äitikortissa vauvan kasvua ja jopa yhtäkkistä muutosta kohti ihmisyyttä kuvataan hyvin konkreettisesti. ”Eläin” alkaa näin: ”Pitkään, hyvin pitkään sairaalasta paluun jälkeen vauva on eläin.” (ÄK 225.) Minäkertoja kuvailee vauvaa: ”Se haluaa olla ihoa vasten, se ei pidä vauvojen sängyistä, mistään sängyistä, koska se on Borneon apina.” (ÄK 225.) ”Eläintä” seuraa ”Hymy”, jonka jälkeen

Lajiuden käsite pyrkii irtaantumaan binäärisyyden oletuksesta ihmisyyden kivijalkana ja huomioimaan ihmisyyden vyyhtinä.

tulee ”Ihminen”. Siinä todetaan: ”Kolmen kuukauden jälkeen vauva muuttuu ihmiseksi. Ihmisyys on pulleutta, ilmeitä (närkästys, hämmästys, ilo, mukavuus, pelko) ja valveen ja unen erottumista.” (ÄK 226.) *Äitikortti* luo ihmisyydelle rajat, joita kohti eläimenkaltainen ihmisvauva kasvaa. Ihmisyys tapahtuu tai konkretisoituu muutoksen seurauksena. Ihmisen jälkeläinen kasvaa kohti ihmisyyttä, josta hän aluksi on ikään kuin ulkopuolinen.

Sisä- ja ulkopuolisuus ovat historiallisesti jakolinjojen rajapyykkejä kulttuurin ja luonnon sekä ihmisen ja eläimen erottelussa (ks. esim. Williams 2003, 48–55; Morton 2007, 47–64; Latour 2004, 244–245; 2006, 125–134). Erityisesti rousseaulaisessa traditiossa nähdään kiinteä yhteys ’luonnon’ ja ihmislasten välillä. Ihmisen lapset nähdään täysikasvuisia ihmisiä lähempänä luontoa sijaitseviksi tyhjiksi tauluiksi, joita kulttuuriseksi mielletty kerros ei vielä ole tavoittanut. (Lesnik-Oberstein 1998, 208–210; Laakso ym. 2011, 12–15.)

Inhimillisiksi piirteiksi on ihmistä ja eläintä rajatessa asetettu muun muassa kieli, tietynlaiset kognitiiviset kyvyt, taiteet, muistot, valheet, empatia ja tietoisuus kuolevaisuudesta. Eläimellisiksi on mielletty esimerkiksi vaistot, ruumiillisuus ja eräänlainen välitön aistimellisuus sekä totaalinen hetkellinen kokemuspiiri. Uusi eläinfilosofia ja eläintutkimus ovat purkaneet näitä rajoja ja osoittaneet erontekoon käytetyt seikat ongelmallisiksi perustella. (Aaltola 2013, 12–19; Calarco 2013, 175.) Erottelu määrittää ihmisyyden sisälle tietyt kriteerit jättäen muunlaiset maailmassa olemisen tavat ulkopuolelle, eläimellisen alueelle. Lajikirjon moninaisuus jähmettyy ihmisyyttä rajaavaksi homogeeniseksi toiseudeksi huolimatta eri lajien eroista ja joidenkin lajien huomattavan suuresta yhteisyydestä juuri ihmislajin kanssa. (Aaltola 2013, 11.)

Tällaisten rajausten tuottama ihmisyyys on myös eettisesti kestämaton. Kaikki ihmisiksi, homo sapienseiksi, määritellyt yksilöt eivät erilaisista syistä välttämättä koskaan toteuta tiettyjä kognitiivisia kykyjä tai kielenkäytön tapoja. Kukaan ihminen ei myöskään vastasyntyneenä toteuta edellä mainittuja ihmi-

syiden kriteereitä. Ihmisvauvalla ei ole kykyä merkityksenmuodostamisprosessien pohjalta syntyvään kielenkäyttöön tai valehteluun ja tuskin tietoa kuolevaisuudestaan. Ihmisvauva elää välittömässä kokemuspiirissään, voimallisesti ja täysin muista riippuvaisena. Ihmisen lajille on ominaista jälkeläisten poikkeuksellisen pitkään jatkuva riippuvaisuus hoivasta. Vauvan olemus mieltyykin selvästi eläimellisen alueelle, ihmisyyden ulkopuolelle. Kun Silfverbergin minäkertoja toteaa, että ”vauva muuttuu ihmiseksi”, hän asettaa vauvan muutostaan odottavaksi potentiaaliseksi ihmiseksi. Lajieroa korostavaan ihmiskäsitykseen pohjaten voidaan ajatella, että ihmisvauva ei ole aivan ihminen.

Teoksissa ihmisvauvat kuvataankin olemukseltaan kummallisina tapauksina: ”muukalainen” (ÄK 158), ”muukalaiskasvot” (ÄK 143), ”olento” (L 25; T 221, 241, 242; ÄK 143, 144, 147, 159, 182, 235), ”oudosti liikkuvat suuripäiset olennot” (ÄK 214), ”outo möykky” (ÄK 142), ”outoja valloittajia tuntemattomia planeetoilta” (L 127), ”otus” (L 38), ”pienen koiran kokoinen elävä olento” (ÄK 147), ”pikkuotus” (NY 258) ja ”räpälemäinen hahmo” (ÄK 159). Erityisesti olennoiksi ja oudoksi luonnehtiminen on toistuvaa. Myös hieman vanhemmat lapset kuvataan kummallisina. ”Mistä nuo pienet kansalaiset olivat yhtäkkiä hänen ja Kain kotiin ilmaantuneet?” (L 127), ihmettelee Tuulia, teoksen *Lahjat* päähenkilö, .

Jälkeläiset paikannetaan jonnekin kauas. Meriläisen minäkertojan mukaan vastasyntynyt ihminen ”katsoo ulkoavaruuden sisältä” (NY 26), ”on pihalla omassa maailmassaan” (NY 26) ja ”kölli omassa ihmeellisen taianomaisessa avaruusmaailmassaan” (NY 175). Tuulia toteaa vastasyntyneelle esikoiselleen: ”Tui tui, nuku nuku nurmilintu, äiti sinua kävelyttää avaruudessa nyt.” (L 94.) *Äitikortin* minäkertoja kuvailee vastasyntynyttä jälkeläistään, joka ”keskellä maailmankaikkeutta [--] hengittää keijunsilmät ummessa” (ÄK 146) ja ”katsoo oman mielensä sisälle mustilla liskonsilmillään” (ÄK 224), ”tiedottomana omassa maailmassaan” (ÄK 205). *Taivaslaulussa* pidellään pientä vauvaa, ”kalpeaa pehmeää täysikuuta” (T 11).

Toislajisten eläinten varsinaista merkitystä jäljittävä lukija tunnistaa kuvauksista nopeasti edustamisen ja korvaamisen elementit, joihin kolibrit ja hämähäkit, oudot möykyt, avaruus ja ilmaantuneet kansalaiset vauvoja ja lapsia paikantavat; jonnekin muualle, ulkopuolisuuteen. Mikäli kuvauksia yrittää lukea olettamatta pinnanalaisia merkityksiä, ne eivät toimi. *Lahjat* selvästi kertoo Tuulian itse synnyttäneen kotiinsa ilmaantuneet ”pienet kansalaiset”, joten hänen hämmennyksensä ei johdu heidän ilmaantumisestaan vaan jostakin heissä itsessään. Vauvat nukkuvat keskellä maailmankaikkeutta ja katsovat tämän planeetan todellisuutta kuten muutkin ihmiset. Avaruuteen ja maailmankaikkeuden laajuuteen kiinnittyneillä ilmauksilla tekstit korostavat vauvoja yhtäaikaaisesti vieraina ja kaukaisina, mutta samalla täysikasvuisen lajitoverinsa senhetkisen tilanteen keskipisteinä.

Kuvaukset eivät uusinna eläimiä alemmas ja vähempiarvoisiksi asettavaa ihmiskeskeisyyttä. Ihmisvauvoja sammakoiksi ja kilpikonniksi kutsuvat heitä

hoivaavat henkilöt, jotka väsymyksen ja ahdistuksen tunteistaan huolimatta jatkuvasti kohdistavat ihmisvauvoihin runsaasti rakkautta, lämpöä ja hyvin konkreettistakin yhteenkuuluvuutta. Vasta maailmaan saapuneiden lajitoverien ihmisyyden epävarmuus ei siis perustu ihmisen ja eläimen eroa korostavaan hierarkkiseen ja ulossulkevaan lähtökohtaan. Seuraavaksi pohdin epävarmuuden lukemisen mahdollisuuksia.

Ihminen kuin kilpikonna

Representatiiviselle lukemiselle olennainen tulkinnan muodostaminen etenee kausaalisesti: subjekti havaitsee ja sitten tulkitsee objektin. Lukija (subjekti) kaivaa (objektin) merkityksen esiin kiinnittymättä kielen ohueksi mieltäytyväle pintatasolle ja merkityksen jäljittämällä silloittaa kielen ja materian välistä erillisyyttä. Representaatiokeskeiselle perinteelle lukeminen on merkitysten jäljittämistä. (Hongisto & Kurikka 2013.) Representaatiokeskeisellä lukemisella on tarjota kolibrin herättämään hämmennykseen tulkinta, jonka oikeellisuutta en millään tavalla kiellä. Kolibrina kuvaaminen on tulkittavissa vierauden, eron ja toiseuden merkiksi. Kolibri on täysikasvuisen ja vastasyntyneen ihmisen välistä eroa merkitsevä symboli. Todetessaan kolibrin muuttaneen kotiinsa minäkertoja tarkoittaa havaitsevansa kolibriksi kuvailemassaan kohteessa jotakin itselleen vierasta. Vierauden elementit paikantuvat koherentin ihmisposition ulkopuolelle, toislajisten eläinten alueelle.

Voin lukijana esittää tunnistaneei kuvausten tempoilun eronteossa ihmisen ja muiden välillä ja todeta kolibrin kuvastavan hämmennystä, jota eläimen alueelle olemuksellaan paikantuva ihmisvauva kuvaajassaan saa aikaan. Eläin-kuvaukset edustavat toiseutta. Niiden merkitys on kuvata eläimenkaltaisena mieltäytyvän ihmisvauvan olemuksellista outoutta suhteessa täysikasvuisen ihmiskuvaajaansa. Tässä tulkinnassa eläimenä kuvaamiselle on selkeä tarkoitus: eläimet representoivat kuvaajan ja kuvatun olemuksellista eroa ja ”olennon” vierautta.

Representaatioperinteessä keskeistä on ajatus kielen luonteesta edustamisena, korvaamisena tai esittämisenä (Knuuttila & Lehtinen 2010, 8–13). Ihmislapsia kuvataan eläiminä näihin elementteihin tukeutuen: ”Kurottaa *kuin* kilpikonna [-]” (ÅK 225), ” [-] aivan *kuin* kissanpennutkin [-]” (NY 146), ”He nukkuivat peittojensa kapaloissa *kuin* oravat pesässä.” (T 245), ” [-] hölkötti parketilla *kuin* kultaisen noutajan pentu” (L 173). (Kursivoinnit minun.) ’Kuin’ on edustuksen merkki: ihmisvauvat ovat eläimenkaltaisia edustaessaan jotakin muuta kuin ihmisyyden kriteereihin mieltäytyviä ominaisuuksia. Tulkinta eläimistä symbolisina eron merkkeinä on pätevä todistus representaatiokeskeisen perinteen kausaliiteeteista ja keinoista löytää tekstistä syvempi merkitys. Kolibri tulee selitetyksi ja sanoitetuksi eläimenkaltaisen ihmisvauvan merkkinä.

Kaikki ihmisiksi, homo sapienseiksi, määritellyt yksilöt eivät erilaisista syistä välttämättä koskaan toteuta tiettyjä kognitiivisia kykyjä tai kielenkäytön tapoja.

Jokin jää kuitenkin tavoittamatta. Ihmisvauvahan ei ole toislaajinen suhteessa kuvaajaansa. Toiseuden merkin todistaessaan lukija ohittaa ja piilottaa sekä ihmisvauvan että kolibrin. Mikäli ihmisvauva on ihminen ja sellaisena koettu, toteamalla kolibriksi kutsumisen hänen outoutensa merkiksi, edustukseksi tai symboliksi vastaa vain tuon outouden osoittamiseen. Tulkitsemalla eläin-kuvaukset ensisijaisesti hämmennyneiden uusien äitien pyrkimyksinä kuvailla jälkeläisen vierautta lukija saattaa ohittaa sen, että teoksissa toistuvasti kuvataan juuri eläimiä. Yhdessäkään teoksessa muita lajitovereita kuin vauvoja ja lapsia ei kuvailla samalla tavalla eläiminä. Täysikasvuiset ihmiset eivät viserrä tai tule kuvatuiksi kilpikonnina. Ilmaukset pyrkivätkin ehkä tuomaan julki huomiota siitä, että niiden kuvailemat lajitoverit ovat *kuin ihmisiä*. Jokin juuri ihmislapsissa kutsuu kolibrin ja kilpikonnin hämmentämään ihmisen lajia ja sen kuvaamista.

Ihmislapsia myös usein kutsutaan eläimiksi suoraan. ”Pate on susi eläintarhan häkissä, kiertää kehää” (L 57) ja ”[-] eksynyt nuori perhonen” (L 199), Tuulia kuvaa jälkeläistään. ”Vauva on sammakko, kolibri, laiha kananpoika, Borneon harvinainen apina” (ÄK 225), *Äitikortin* minäkertoja luettelee. *Taivaslaulussa* ”lapset hyppelivät varpusparvena” (T 19), *Nollasta ykköseksi* kuvaa kuinka ”apinan jalkapohjat tunnustelevat” (NY 108) ja ”Frans on oikea krokotiilipentu” (NY 338). Metaforinen taso toimii eri tavalla mutta yhteneväisin tavoittein ilmauksissa, jotka suoraan toteavat pienen ihmisen sudeksi ja apinaksi. Edellä tarkkaillemissani ilmauksissa vauvat kuvattiin kuin ihmisinä. Jälkimmäisten ilmausten taustalla voi lukea saman hämmennyksen ihmisyydestä. Kyseessä on susi, sammakko tai krokotiili, koska se ei ole *kuin ihminen*. Vauvat ja lapset tulevat siis kuvailluiksi sekä *kuin ihmisinä*, että joinakin, jotka eivät ole *kuin ihmisiä* (ks. Rojola 2014, 148). Tässä paradoksissa ilmenee minua kuvauksissa kiinnostava ristiriita, hämmennys ihmisyydestä.

Representaatiokeskeiseen tulkintaa korostavaan lukutapaan etäisyyttä ottavassa kirjallisuudentutkimuksessa teksteissä löntysteleviä ja lenteleviä eläimiä

voidaan lukea toisin. Kirjallisuudentutkimuksen viimeaikaisissa keskusteluissa haastetaan (humanismin) perinteistä, ihmiskeskeistä tapaa lukea toislaajista eläintä ensisijaisesti symbolisena merkinä. Toislaajiset eläimet nähdään subjekteina ja toimijoina, joiden ainoa merkitys tekstissä ei aina ja jatkuvasti palaudu ihmiseen. Eläimiä ei lueta ensisijaisesti eron merkkeinä ihmisen ja eläimen toiminnan, kommunikaatiotapojen ja olemusten välillä ja tulkita niitä ihmiskeskeistä näkemystä uusintaviksi symboleiksi. Symboliikan varassa tuotettava tieto kertoo vain erosta ihmiseen, ja eläimillä nähdään olevan merkitystä itsessään. Merkityksen ensisijaisuuden ja ennalta olettamansa merkitysisällön järjestämisen sijaan tutkimus tarkentaa materiaalisuuteen ja vaikuttavuuteen. (Armstrong 2008, 1–4; Donovan 2016, 99–111; Kurikka 2014, 214–215; Lummaa 2010, 154–156; 2013, 81–83.)

Suoraan toislaajisiin eläimiin keskittyvä lukemisen metodi ei sovellu nyt käsillä oleviin ilmauksiin. Lukemalla toteamuksen ”Frans on oikea krokotiilinpentu” (NY 338) todellista krokotiilia kuvaavana ei tuota tietoa kuvauksen kohteesta, ihmisvauvasta. *Äitikortin* todetessa, että ”Kotiimme on muuttanut sammakko, tai kolibri” (ÄK 225), kuvaus ei todella tarkenna materiaalien eläinten vaikuttavuuteen, sillä lukijalle on ilmiselvää, että kotiin on tullut ihmisen lajitoveri eikä sammakko. Krokotiilit ja kolibrit ovat selvästi metaforisia, representatiiviseen tulkintaan suhteuttaen todellista merkitystään piilottelevia merkkejä.

Ihmisvauvat ovat kuvaajiensa lajitovereita. Ihmisvauvojen kuvaamisen problematiikasta ei voi tuottaa tietoa tai tulkintaa tarkkailemalla konkreettisia, materiaalisia kolibreja. Niiden vaikuttavuus ei liity todellisiin kolibreihin, sillä ne eivät kuvaa materiaalisia lintuja. Kiitäjäheimoön kuuluvat kiivaasti siipiään räpyttelevät pikkulinnut, ”oikeat” kolibrit, eivät ole kuvauksissa läsnä.

Kuvausten lukemisen ongelmallisuus ilmenee tässä ristiriidassa: toistuvat eläinkuvaukset ovat selvästi representatiivisia, mutta sen perustelemiseen keskittyvä tulkinta tuottaa ainoastaan kuvatun ja kuvaajan eron korostamista ja uusintamista. Merkitysten jäljittäminen eronteon symboliikasta ei ilmennä mitään kuvauksen kohteena olevasta ihmisvauvasta, joka säilyy ihmisyydestä irtaantuneessa toiseudessa. Ehdotankin, että representatiivisen kehyksen ulkopuolelle tihkuu jotakin, joka tekee vierauden ja toiseuden symboliikan jäljittämiseen tyytyvästä perspektiivistä osin onton ja riittämättömän. Kyse ei ole katseen tarkentamisesta materiaaliin toislaajisiin eläimiin, sillä kuvausten kohteena on kuvaajien lajitoveri. Tämän ristiriidan vuoksi kuvauksissa jää herkästi huomioimatta se mikä niissä mielestäni on juuri ihmisyyden, ihmisen lajin kuvaamisen kannalta olennaista ja *merkityksellistä*.

Merkityksellisyydellä en tässä viittaa tulkinnassa tuotettavaan representatiiviseen merkitykseen kirjallisuudentutkimuksen teoreettisena perustana. Pidän kolibria merkityksellisenä siinä mielessä, että sillä on *väliä* (it *matters*, Latour 2004, 231–234). Merkityksellistyminen tapahtuu särössä, jonka kolibri tekee koherenttina ei-eläimytenä miellettyyn ihmiskäsitykseen. Bruno Latourin

(2004, 231–232) mukaan ongelma asioiden kriittisessä tutkimisessa on ollut pyrkimys etäännyttämiseen ja etäännyttämiseen tosiasioiksi miellettyjä asioita kritisoitaessa. Käsitys ihmisyydestä ei-eläimyytenä ei täysin toimi tilanteessa, jossa ihmistä kuvataan nimenomaan kolibrina. Kolibri *itsessään* merkityksellistyy, kun se palauttaa lukijan tulkitsevan katseen ihmisyyden ja ihmiskäsityksen sisään. Kolibri merkityksellistyy siten, että se saa tehtävän hämmentää lajieroon perustuvaa hierarkkista ihmiskäsitystä. Tällaisilla ilmauksilla on väliä luettaessa tekstejä olettamatta ennalta niiden kuvaaman ihmisyyden ominaisuuksia ja kriteereitä. Kuvauksissa läsnä olevat ero ja outous eivät asetu ihmisen ja eläimen eronteon akseleille, vaan eron merkitykset sijaitsevat ihmisyyden sisällä.

Hauraan ihmisyyden ilmaisemisen mahdollisuuksista

Eläinfilosofisessa tutkimuksessa on toistuvasti huomautettu, että lajikirjon tarkkailu aina ensisijaisesti ihmisestä lähtöisin ja ihmiseen verraten ei tuota tietoa muista lajeista tai niiden suhteesta ihmiseen. Ihmisyyteen palautuva kielenkäytön tai kognitiivisten kykyjen tarkkailu ainoastaan uusintaa ja vahvistaa hierarkkista ihmisyyttä kaikista muista lajeista erillisenä ei-eläimenä. (Aaltola 2013,17–19; Haraway 2008, 235–237.) Liitän tämän huomion eläinkuvausten lukemisen mahdollisuuksiin: uusintamalla näkemystä eläimistä eron representoijina tutkimus tuottaa tietoa vain täysikasvuiseen minäkertojaan tai päähenkilöön suhteuttaen. Näiden henkilöiden asema lajikirjossa ei kuitenkaan ole kuvausten kohteena.

Edellä mainittu ilmenee *Lahjat*-romaanin Tuulian ajatuksissa lasten eläimyydestä tai eläimellisyydestä. Tuulia pohtii asiaa muutaman kerran ohimennen, kysymyksen huomioiden mutta siihen syvemmin tarkentamatta. ”Patesta ja Osmosta olisi voinut tehdä eläindokumentin” (L 7), Tuulia ajattelee hajamielisesti katsellessaan leikkiviä lapsia. ”Tuulia alkoi ymmärtää, miksi lastenkirjojen päähenkilöt olivat eläimiä. Lapset muistuttivat enemmän eläintä kuin ihmistä. Häntä heilui, tassut läpsivät, kynsi sivalsi.” (L 173.) Tuulian ajatuksissa ihmisen lapsissa siis on jotakin olemuksellisesti *toista*, enemmän eläintä kuin ihmistä. Eläimenkaltaisuutta ilmentää ajatus heiluvista hännistä ja läpsivistä tassuista. Ilmauksen ”häntä heilui” lukeminen ilman representatiivista lukutapaa on hankalaa, vaikka tulkinta hännästä ihmislapsen eläimellisyyttä korostavana merkkinä jättääkin tyhjäksi kuvauksen näkemykset sekä ihmislapsista että eläimistä.

Eläimet eivät todella toimi tekstissä lainkaan. Ne eivät ole yksinomaan toiseuden symboleita eivätkä ne ainakaan ole ”oikeita eläimiä” – eläimet ihmisvauvan kuvaajina viittaavat ihmisyyteen. Ihmisyyden käsite on kuitenkin vaikea rajata, sillä yksinkertaisesti määriteltävissä ihminen on ainoastaan ei-eläimenä. Koko kysymys ihmisen lajista törmää alkutekijöissään siihen, että lajin käsite

on sisään rakentuneesti eläintä kuvaava. Ihmisen määritelmää etsiessään löytää käsitteen, joka väistämättä sisältää omat vastakohtansa. Lisäksi ei-eläimyydeksi rajattu ihmisyyys saattaa olla vain ja ainoastaan tietynlaisen ihmisen asuttama positio. Ihmisvauva ei osu positioon, jonka määrittämäksi ihmisen koherentti, rationaalinen ja diskursiivinen yksilösubjektius historiallisesti käsitetään (Haraway 1997, 27–29). Teoksissa kuvatussa ihmisyydessä suhteellisuus ja huokoisuus ovat väistämättä läsnä, sillä niissä kuvataan ihmisiä, jotka eivät asetu ihmisyyden historiallisiin kriteereihin.

Esitän, että ihmiskäsityksen suhteellistaminen toimii ilmauksissa itsessään. Teosten ehdottama käsitys ihmisyydestä on lähtökohtaisesti huokoista. Se on irrallaan ajatuksesta ihmisestä muista lajeista erillisenä ei-eläimenä. Se ei ole selväpiirteinen, koherentti kokonaisuus. Teosten jatkuviissa eläinkuvauksissa ”jo” toimiva ihmiskäsityksen hauraus jää lukematta, mikäli lukija tyytyy symbolien ”takaa” jäljitettyyn tulkintaan eläimestä eron merkkinä kuvaajan ja kuvattun välillä. Eläin itsessään jää täysin tulkinnan ulkopuolelle, minne ihmiskeskeinen ajattelu eläimet yleensäkin sijoittaa. Kaikissa teoksissa näkökulma on ihmiskeskeinen, sillä huolimatta teksteissä vilisevistä hyvin monenlaisista eläimistä kuvausten kohteena ovat ihmiset. Ihmiskeskeisyyden varaan rakentuva tulkinta eläimistä eron merkkeinä ohittaa mahdollisuuden tarkkailla teosten hämmennystä ihmisyydestä. Aineistoni kuvaukset lapsista eläiminä tekevät näkyväksi ihmisyyteen sisältyviä epävarmuuksia. Niiden paikallaolon funktioksi voi lukea jättäytymisen alueelle, joka tekee ihmisyyden ja eläimyyden oletetun eron tosiasiallisen mahdottomuuden näkyväksi. Eläinkuvaukset toimivat olettamusten horjuttajina ja kääntävät katseen ihmisyyteen.

Mikäli lukija irrottautuu tavasta, jonka mukaan asioiden tarkasteleminen kriittisesti vaatii etäännyttämistä asiasta itsestään ja keskittymistä sen mahdollistaneisiin olosuhteisiin ja rakenteisiin (Latour 2004, 231), eläinkuvauksia voi lukea representatiivisesta tulkintakehikosta irtaantuneina toimijoina, joilla on väliä. Useimmissa ihmiskäsityksissä ihmisen laji mielletään ei-eläimyytenä. Kun aineistoni eläinkuvauksia luetaan kuvaajaa ja kuvattavaa erottavina tekijöinä, saatetaan vahvistaa lajieroon pohjaavaa ihmiskäsitystä. Tämä on paradoksaalista, koska kuvauksissa sekä kuvaaja että kohde ovat ihmisiä, samaa lajia. Tällaisessa lukutavassa toimijuus jää ulkopuolelle ja ihmiskäsityksen pohtiminen kuvauksista itsestään, kolibreista ja sammakoista, etäännyneeksi tarkkailuksi. Jos lukija tulkitsee eläinkuvauksia niihin itseensä keskittyen, niiden funktio ihmiskäsityksen hämmentäjänä tulee näkyväksi. Kuvauksista tulee toimijoita, joilla itsessään on väliä (ks. Latour 2004, 245–248).

Lukemissani teoksissa ihmiskäsitys ei ole rakentunut lajieron varaan. Kuvaillessaan vauvoja ja lapsia eläiminä minäkertojat ja päähenkilöt tukeutuvat siihen tilaan, joka kielen järjestelmässä on varattu ihmisyyden äärellä hämmennytymisen tunteille. Kielen mahdollisuuksia muotoilla ihmisyyden epävarmuutta edustaa teoksissa lähinnä eläimellisyyteen paikantuva kuvasto. Teosten täysi-

kasvuiset ihmiset eivät pidä vauvoja eläiminä, ei-ihmisinä. He pikemminkin kokeilevat eläinkuvaston avulla mahdollisuuksiaan avata ihmisyydelle varattua tilaa, johon he havaitsevat pienten lajitoveriensa asettuvan ongelmallisesti.

Kirjallisuuden kolibrit osoittavat ihmisyyteen sisältyviä paradokseja ja ilmavia reunamia. Ihmisyyteen kiinnittynyt kahtalaisuus – tietyn eläimyden, nisäkkään nimeltä homo sapiens, sekä ei-eläimyden yhtäaikaisuus – tulee kirjallisuudessa representoiduksi pientä lajitoveria kolibriksi kutsuttaessa. Nämä kahtalaisuudet eivät ole purettavissa kahdeksi siistiksi erillisyydeksi, sillä ihmisuus koostuu niiden yhteenkietoumasta. Merkitystä jäljittävällä tulkinnalla lukija itse tuottaa lajieroa korostavan ihmiskäsityksen teksteihin. Niiden kuvailema ihmisuus on kuitenkin epävarmempaa ja suhteisempaa kuin ei-eläimyytenä määrittävä ihmisuus.

Eläinten merkityksellisyys ilmenee lajiuden representaation ongelmallisuutena. Lajius ihmisyyden huokoisuuden ja haurauden huomioivana tilana on hankalasti kielellistettävissä. Luettaessa eläinkuvauksia olettamatta ennalta teosten ehdottamaa ihmiskäsitystä niiden merkityksellisyys tulee näkyväksi.

Lopuksi: eläinten merkit ja hämmennys ihmisen lajista

Teoksissa *Äitikortti – kirjoituksia lisääntymisestä, Nollasta ykköseksi, Taivaslaulu* ja *Lahjat* kuvataan eräänlaisia ihmisiä toistuvasti eläiminä. Kuvaukset toistuvat genreltään eroavissa teoksissa hyvinkin samankaltaisina. Kyseessä on vastasyntyneen ihmisen outouden kuvaaminen sekä jo vanhempien lasten olemusten ja toiminnan kuvailu toislajisten eläinten avulla. Eläinkuvausten lukemiselle tarjoutuu mahdollisuus lukea kuvaukset representatiivisina, symbolisina merkkeinä tai representaation ensisijaisuudesta irtaantuen eläinten vaikuttavuuteen ja materiaalisuuteen keskittyen. Huolimatta eläimiin liittyvien ilmausten runsaudesta todellisilla, materiaalisilla eläimillä ei ole sijaa teosten kuvailemissa tilanteissa. Tässä mielessä eläinkuvaukset toimivat representatiivisesti korvaavina merkkeinä. Niiden merkityksellisyys ei kuitenkaan ole yksinomaan representatiivista.

Ihmisvauvojen ja pienten lasten olemus ja toiminta mieltyvät lajieroa korostavassa ihmiskäsityksessä ulkopuolisuudeksi, eläinten alueelle. Representatiivisen lukemisen metodeihin tukeutuvassa tulkinnassa eläinkuvaukset voidaan nähdä eron merkkeinä kuvatun ja kuvaajan välillä. Tällainen tulkinta keskittyy täysikasvuiseen ihmiseen ja tuottaa eron osoittamisen. Se jättää sekä ihmisvauvat että eläimet huomion ulkopuolelle. Eläimet eivät kuvauksissa merkitse eläimiä, vaan merkityksellistyvät teosten ehdottaman ihmiskäsityksen julkituontina. Teokset pohtivat ihmisen lajiutta julkituomalla hämmennyksensä ihmisyydestä ja ihmisyyden kriteereistä kirjallisuuden keinoin, metaforin ja symbolein. Eläinten läsnäolo on vaikuttavaa ja merkityksellistä suhteessa teos-

ten ehdottamaan ihmiskäsitykseen. Niiden toimijuus ilmenee osallistumisena ihmisyiden rajoista ja kriteereistä käytäviin neuvotteluihin. Ihmisyys on teoksissa epävarma ja prosessuaalinen tila. Eläinkuvausten merkityksellistymisen prosessi ei pysähdy symbolien tulkintaan vaan palautuu ihmisyiden huokoi-suuteen. Kolibreiksi ja kilpikonniksi pieniä ihmisiä kutsuvissa kuvauksissa on luettavissa ihmisyiden hauraus, ihmisen lajitus.

Viitteet

- 1** Yrjö Hosiaislouman (2003, 576) mukaan metafora on ”monimerkityksinen kuvailmaisuus, joka merkitsee enemmän kuin suoraan sanoo”. Lähestyn kirjallisuudentutkimuksen usein metaforisina lukeneiden eläinkuvausten *monimerkityksisyyttä* representatiivisen ja metaforisen kehyyksen ensisijaisuutta olettamatta.
- 2** *Lahjat*: apinat (7), apinalauma (173), apinasisarukset (173), hämähäkki (51), kainalokananen, kainalokukkonen (117), kultaisen noutajan pentu (173), nurmilintu (94), olento (215), otus (38), papukaija (51), perhonen (199), poikaset (218), possut (38), susi (57). *Nollasta ykköseksi*: apina (108), kissanpennut (146), kolibri (68), krokotiilipentu (338), krokotiilipoikanen (356), lintu (69), linnunnokka (28), pentu (147), pentunen (112), poikanen (98, 109, 121, 139), possu (88). *Taivaslaulu*: keltasirkku (74), kehrääjätoukka (245), kirput (244), kisu (180), lintu (11,64), linnunjalat (11, 242) lintuset (78,134), nurmilintu (12), olento (221, 242), orava (245), oravanpoika (11), poikaset (246), sammakko (181), silkkiuikku (245), suvipääsky (44), talitiainen (74) varpusparvi (19), västäräkki (12). *Äitikortti*: Borneon harvinainen apina (225), kananpoika (225), kilpikonna (144, 226), koira (225), kolibri (225), olento (143, 144, 147, 159, 182, 235), linnunluinen (159), liskonsilmät (224), sammakko (225).

Aineisto

- Frangén, Simo & Meriläinen, Rosa 2007. *Nollasta ykköseksi* (=NY). Helsinki: Otava.
- Katajavuori, Riina 2004. *Lahjat* (=L), Helsinki: Tammi.
- Rauhala, Pauliina 2013. *Taivaslaulu* (=T), Helsinki: Gummerus.
- Silfverberg, Anu 2013. *Äitikortti. Kirjoituksia lisääntymisestä* (=ÄK). Helsinki: Teos.

Kirjallisuus

- Aaltola, Elisa 2013. Ihminen, eläin vai molemmat? Elisa Aaltola (toim.), *Johdatus eläinfilosofiaan*. Helsinki: Gaudeamus, 9–27.
- Armstrong, Philip 2008. *What Animals Mean in the Fiction of Modernity*. London & New York: Routledge.

- Calarco, Matthew 2013. Derrida - Eläimen kiihko. Elisa Aaltola (toim.), *Johdatus eläinfilosofiaan*. Helsinki: Gaudeamus, 152–178.
- Donovan, Josephine 2016. *The Aesthetics of Care. On the Literary Treatment of Animals*. New York & London: Bloomsbury.
- Felski, Rita 2015. *The Limits of Critique*. Chicago: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226294179.001.0001>
- Haraway, Donna 1997. *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan©Meets_OncoMouse™: Feminism and Technoscience*. New York: Routledge.
- Haraway, Donna 2008. *When species meet*. Minneapolis & London: Minneapolis University Press.
- Hongisto, Ilona & Kurikka, Kaisa 2013. Esipuhe. Muuri ja murros. Ilona Hongisto & Kaisa Kurikka (toim.), *Toisin sanoin. Taiteentutkimusta representaation jälkeen*. Turku: Eetos, 7–17.
- Hosiaislouma, Yrjö 2003. *Kirjallisuuden sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Knuuttila, Tarja & Lehtinen, Aki Petteri 2010. Johdanto. Representaatio – tiedon kivijalasta tieteidien työkaluksi. Tarja Knuuttila & Aki Petteri Lehtinen (toim.), *Representaatio – tiedon kivijalasta tieteidien työkaluksi*. Helsinki: Gaudeamus, 7–31.
- Koho, Satu 2016. Syllisyyttä, pelkoa ja häpeää vaiennetussa kehossa. Tunteiden tiloja Pauliina Rauhalan romaanissa *Taivaslaulu*. Anna Helle & Anna Hollsten (toim.), *Tunteita ja tunteuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 195–220.
- Kurikka, Kaisa 2014. Kynninen koira ja muita eläimiä. Maiju Lassila ja eläinkansan kuvaus. Karoliina Lummaa & Lea Rojola (toim.), *Posthumanismi*. Turku: Eetos, 216–236.
- Laakso, Maria, Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen 2011. Johdatus lasten- ja nuortenkirjallisuuden luontoon. Maria Laakso, Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen (toim.), *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 9–28.
- Latour, Bruno 2004. Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern. *Critical Inquiry* 2/2004, 225–248. <https://doi.org/10.1086/421123>
- Latour, Bruno 2006. Emme ole koskaan olleet moderneja. (*We Have Never Been Modern*, 1991.) Suom. Risto Suikkanen. Tampere: Vastapaino.
- Lehikoinen, Elli 2017. ”Olen nisäkäs. Tuotan maitoa.” Ihmisen lajitus ja lisääntymisprosessi 2000-luvun kotimaisessa kirjallisuudessa. *Sukupuolentutkimus* 2/2017, 21–33.
- Lesnik-Oberstein, Karin 1998. Children's literature and the environment. Richard Kerridge & Neil Sammells (toim.), *Writing the Environment. Ecocriticism & Literature*. London & New York: Zed Books Ltd, 208–217.
- Lummaa, Karoliina 2010. Poliittinen siivekäs. Lintujen konkreettisuus suomalaisessa 1970-luvun ympäristörunoudessa. Jyväskylä: Nykykulttuuri.
- Lummaa, Karoliina 2013. Runous, ei-inhimillinen ja edustamisen politiikka. Ilona Hongisto & Kaisa Kurikka (toim.), *Toisin sanoin. Taiteentutkimusta representaation jälkeen*. Turku: Eetos, 79–110.
- Lönnrot, Elias 1840/1985. *Kanteletar. Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä*. Helsinki: SKS.
- Morton, Timothy 2007. *Ecology without nature. Rethinking environmental aesthetics*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Raipola, Juha 2014. Inhimilliset ja postinhimilliset tulevaisuudet. Karoliina Lummaa & Lea Rojola (toim.), *Posthumanismi*. Turku: Eetos, 35–56.
- Ratamäki, Outi 2009. Luonto, kulttuuri ja yhteiskunta osana ihmisen ja eläimen suhdetta. Pauliina Kainulainen & Yrjö Sepänmaa (toim.), *Ihmisten eläinkirja. Muuttuva eläinkulttuuri*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 37–51.
- Rojola, Lea 2013. Kun metafora tulee lihaksi. Aino Kallaksen Sudenmorsiamen susi ja antropologin kone. Riikka Rossi & Maija Isomaa (toim.), *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: SKS, 229–253.

- Rojola, Lea 2014. Hänen olivat täytetyt linnut. Karoliina Lummaa & Lea Rojola (toim.), *Posthumanismi*. Turku: Eetos, 131–154.
- Sepänmaa, Yrjö 2009. Jälkisanat. Kulttuuritieteellisen eläintutkimuksen lähtökohdista ja mahdollisuuksista. Pauliina Kainulainen & Yrjö Sepänmaa (toim.), *Ihmisten eläinkirja. Muuttuva eläinkulttuuri*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 220–233.
- Williams, Raymond 2003. Luontokäsitykset. (Ideas of Nature. Problems in Materialism and Culture, 1980.) Suom. Mikko Lehtonen. Yrjö Haila & Ville Lähde (toim.), *Luonnon politiikka*. Tampere: Vastapaino, 37–66.